

نقد و معرفی کتاب

چاپ محققانه «التعریف بطبقات الامم» نجات بخش صاعد اندلسی

یوسف الهادی

ترجمه: محمود نظری

مثلاً: ابن حزم در فهارس کتاب تحت عنوان ابومحمد و ابن زهر تحت عنوان ابومروان آمده و احياناً ارقام مربوط به صفحات که در مقابل اسامی ذکر شده، غلط و اشتباه می باشد. به طور مثال در مقابل اسم «ابومروان عبدالملک بن... زهر الإشبیلی» ارقام ۸۴ و ۸۵ ارائه شده، در حالی که نام وی فقط در صفحه ۸۴ وجود دارد. یا مسعودی که نامش در چندین صفحه متن تکرار شده ولیکن در فهرست، فقط صفحه ۲۸ در مقابل نام وی آمده است و یا به کرات ابن مرة را به غلط بجای ابن مسرة بکار می برد.

اشکال دیگر آنکه، شیخو و قبل از او بلاشر در ترجمه خود از کتاب

التعریف، در معنای «البریم» دچار اشتباه شده اند. این کلمه عنوان کتابی است که صاعد، ضمن بحث در مورد تاریخ طب در اندلس از آن یاد نموده و معنی آن جامع یا مجموع می باشد. دکتر جمشیدنژاد اول معتقد است این کلمه، تعریب هر باریم لاتینی بوده که به معنای مجموعه داروهای گیاهیست، اما شیخو آن را ابریشم و بلاشر ابریسیم قرائت کرده اند. نویسنده یادآور شده که شیخو در تحقیق کتاب التعریف از سه نسخه استفاده نموده است.

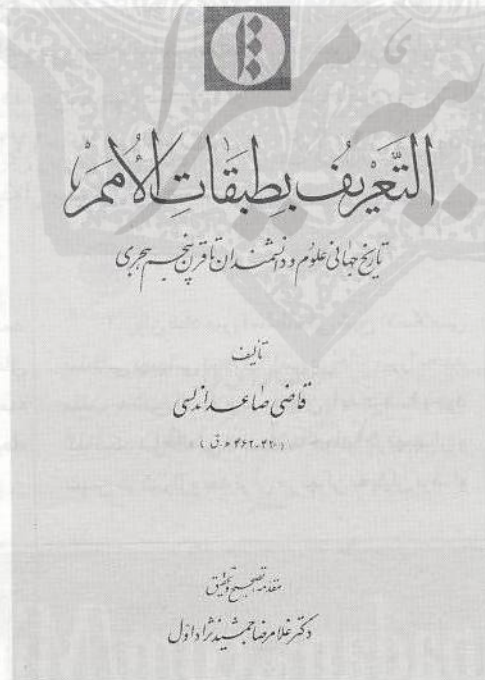
۲. چاپ حیاة بوعولان، منتشر شده در دار الطلیعة بیروت سال ۱۹۸۵ م با اغلاط و تحریفات و تصحیفات فراوان که آقای دکتر جمشیدنژاد اول صفحات بیشتری از مقدمه خویش را به نقد آن اختصاص داده است. به عنوان مثال، در

به همت مرکز نشر میراث مکتوب در تهران، چاپ جدیدی از کتاب التعریف بطبقات الامم قاضی صاعد اندلسی منتشر گردید. آقای دکتر غلامرضا جمشیدنژاد اول، در تصحیح این کتاب از ۱۴ نسخه خطی موجود در کتابخانه های مختلف جهان استفاده نموده است.

مصحح فاضل التعریف بطبقات الامم، در مقدمه خویش بر کتاب - که حدود ۱۲۲ صفحه است - این نسخه ها و سایر نسخی که بدان دسترسی نداشته معرفی کرده است. با توجه به عربی بودن کتاب و تسلط مصحح آن بر این زبان، انتظار می رفت که مقدمه نیز به عربی نگارش می یافت.

مصحح ارجمند کتاب، ضمن شناساندن چاپهای قبلی آن، به ستمی که بخاطر چاپهای گذشته بر این کتاب مهم و پرفایده رفته، اشاره کرده است: ۱. چاپ لویس شیخو، صاحب امتیاز مجله المشرق، که در یکی از شماره های آن به سال ۱۹۱۱ م، این اثر را منتشر نمود و بعد به صورت کتابی مستقل در بیروت سال ۱۹۱۲ م، انتشار یافت.

از اشکالات وارده بر چاپ شیخو که مصحح کتاب بدان اشاره کرده، در هم آمیخته شدن متن کتاب با کلام شیخو است به گونه ای که تفکیک و تمییز آنها از یکدیگر ممکن نیست. دیگر مشکل این چاپ آنکه، در فهرست اعلام از عناوین غیر مشهور استفاده شده است.

التعریف بطبقات الامم
تألیف: قاضی صاعد اندلسی
مقدمه، تصحیح و تحقیق: دکتر غلامرضا جمشیدنژاد اول
مرکز نشر میراث مکتوب، ۱۳۷۶

این چاپ، خواننده را به صفحات ۲۳۹-۲۴۰ حواله می‌دهد در حالی که کل کتاب، تنها ۲۱۶ صفحه دارد. دیگر آنکه بوعلوان در مقدمه، قاضی صاعد را از شاگردان قاسم بن نصیر بن وقاص معروف به ابن ابی الفتح متوفای ۳۳۸ هـ دانسته است؛ گویا فراموش کرده که قاضی صاعد که متولد ۴۲۰ هـ بوده چگونه می‌تواند شاگردی کسی را بکند که ۸۲ سال قبل از او فوت شده است!

و نیز تاریخ ولادت جغرافی دان مشهور بطلمیوس را از ۹۰ پیش از میلاد تا ۱۶۸ بعد از میلاد تعیین کرده است!!

بوعلوان در معرفی و صیغی که قاضی صاعد از او مطالبی نقل می‌کند می‌گوید: «او ابراهیم بن وصیف شاه متوفای ۵۹۹ هـ است»، یعنی ۱۳۷ سال بعد از فوت قاضی صاعد در گذشته است!

مصحح کتاب، بجای الوصیغی، کلمه صحیح المسبحی را انتخاب نموده و نام این شخص، محمد بن عبیدالله المسبحی (۴۲۰-۳۶۶ هـ) مورخ معروف مصری است.

بوعلوان در معرفی حسن بن صباح از علمای نجوم (مذکور در فهرست ابن ندیم)، وی را با حسن بن صباح بن علی اسماعیلی مذهب (۵۱۸-۴۲۸ هـ) اشتباه گرفته است.

نیز در شرح حال یحیی بن ابی منصور - که در ایام خلافت مأمون عباسی به کار رصد اشتغال داشته - می‌گوید: «وی یحیی بن ابی منصور فارسی، بزرگ آل منجم متوفای ۶۱۶ هـ است!» در حالیکه عصر مأمون عباسی کجا و سال ۶۱۶ هـ کجا.

از اشکالات دیگری که مصحح بر این چاپ بر شمرده، عدم اطلاع بوعلوان از اصطلاحات وارده در التعریف بوده که بطور غلط در متن کتاب درج شده‌اند، مثلاً بجای اصطلاح معروف نجومی «الخمسة المتحيرة» که شامل پنج سیاره زحل، مشتری، مریخ، زهره و عطارد می‌شود، کلمه «الخمسة المتميزة» بکار رفته یا «الأدوية المفردة» عنوان کتاب ابن جزار معروف، به شکل «الأدوية المفيدة» ثبت گردیده است؛ همچنانکه بجای علم الأنواء، علم الأنواع بکار رفته است.

بوعلوان در توضیح اصطلاح نجومی^۱ «جوزهرات» دچار اشتباه شده و گفته که شاید آن «الهازرونات» باشد. نیز نام کتاب شرح الثمرة تألیف احمد بن یوسف و السموم اسحاق بن عمران را از متن انداخته و موارد فراوان دیگری که در این چاپ به چشم می‌خورد.

۳. چاپ نجف به کوشش سید محمد بحر العلوم (۱۳۸۷ هـ/ ۱۹۶۷ م) و چنانکه خود اظهار می‌دارد این چاپ بر اساس همان چاپ مصر انجام پذیرفته و با نسخه خطی موجود در کتابخانه شیخ محمد حسین کاشف الغطاء مقابله و تصحیح گردیده که آن نسخه

نیز از روی نسخه‌ای به تاریخ ۶۵۰ هـ استنساخ شده است. مصحح ارجمند التعریف، در رابطه با این چاپ اظهار می‌دارد: در واقع این چاپ، همان چاپ قاهره می‌باشد که از روی چاپ شیخو با حذف تعلیقات و اختلاف نسخه‌ها و فهارس آن، افست شده است، اما نسخه بدله را فقط تا ص ۲۶ درج نموده و دیگر هیچ و احیاناً در پاورقی با تعبیر: فی نسخه کذا به اختلاف نسخه‌ها اشاره می‌کند بدون آنکه مشخص نماید کدام نسخه مورد نظر است.

چاپ مجدد التعریف به تحقیق و تصحیح دکتر جمشیدنژاد اول، در ۳۵۳ صفحه همراه با مقدمه‌ای به زبان فارسی، فهارس و خلاصه مقدمه به زبان عربی بالغ بر ۲۰ صفحه می‌باشد.

در چاپ محققانه مصحح فاضل دکتر جمشیدنژاد اول، اندک لغزشهایی وجود دارد که امید است در چاپهای بعدی اصلاح و برطرف گردد. در ص ۲۴۶ و در پاورقی، از نسخه‌های کتاب، قرائتهای دیگری که از مرجیطی (لقب ابوالقاسم مسلمة بن احمد) وجود دارد، نقل شده است: المر حیط، المر حیطی، المر حیط، اما صحیح آن المر حیطی منسوب به مجریط از شهرهای اندلس بوده و وی صاحب کتاب معروف رتبة الحکیم می‌باشد و در نگارش لقب وی اشتباه رخ داده است، چنانکه در تاریخ الاسلام ذهبی ص ۱۶۷ از حوادث ۴۵۰-۴۴۱ هـ آمده: مسلمة المر حیطی و در عیون الانباء (ص ۴۴۴): المر حیطی.

در ص ۱۴۷ در رابطه با تأثیر خورشید بر جسم و جان آدمی آمده است: «فاسودت ألوانهم و تغلفت شعورهم... مثل من كان من السودان ساکناً بأقصى بلاد الحبشة و النوبة و الزنج». مصحح در پاورقی، قرائتهای دیگری را که بر حسب نسخه‌های مختلف برای کلمه «تغلفت» وجود دارد ذکر کرده است: تقلصت و تعلقت. اما صحیح این کلمه تغلفت - با حرف فاء - است. ابن فقیه همدانی می‌گوید: «و مفلل الشعر... كالزنج و الحبشات...»^۲، و مسعودی گفته است: «احترقت ألوانهم و تغلفت شعورهم لغلبة البخار الحار الیابس»^۳.

در ص ۱۶۷ آمده: «تخوم بلاد أمانیة التي قاعدتها مدینة رومیة» و در ص ۱۸۸ راجع به بلاد روم آمده است: «فأولها من جهة المشرق مما یتاخم بلاد الیونانیین: بلاد أمانیة».

در پاورقی: أمانیة، أماسیة درج گردیده است، اما به نظر می‌رسد صحیح این کلمه أماسیة یا أماسیاست. یاقوت هنگام سخن گفتن از توابع سرزمین روم می‌نویسد: «حصن أماسیة»^۴. در ص ۱۴۴ و ۱۴۵ آمده: من أجناس الترك الطلسان. و در پاورقی قرائتهای دیگری از آن نقل شده است: طیلستان، طیلسان، جلسان. در این

رابطه باید گفت که مشهور و معروف طیلسان است. ابن فقیه می‌گوید: «الجيل و البر و الطیلسان» و نیز: «والدیلیم و الطیلسان و البر»^۶ و همچنین از ابن خرداد به (ص ۵۶ و سایر صفحات) همین‌گونه نقل شده است.

آنچه که ذکر گردید سهوقلمی از مصحح کتاب بود که با تلاش بی‌دریغ و پرمشقت ایشان و مقابله کتاب با ۱۴ نسخه خطی و نگارش تعلیقات و مقدمه، خدمت ارزنده‌ای را به ساحت میراث گرانسنگمان عرضه نمودند. امید است که مقدمه مصحح در چاپهای آینده به عربی ترجمه شود تا خوانندگان و محققین بر ظلم بزرگی که بر کتاب صاعد - این شخصیت والا و شناخته شده در نزد محققان میراث مکتوب - رفته است آگاهی یابند و نیز امیدواریم بعضی از اغلاط چاپی کتاب اصلاح گردد مانند: «أفریقیة» (ص ۲۳۳) و «یتآخم» (ص ۱۸۸) و

پی‌نوشت:

۱. رجوع کنید به تعریف الجوزهر در مفاتیح العلوم، ۲۲۰ (تحقیق فان فلوتن، لیدن، ۱۸۹۵ م).
۲. عیون الأثباء، به تصحیح محمد باسل عیون السود، بیروت، ۱۴۱۹ هـ/ ۱۹۹۸ م.
۳. البلدان، تحقیق یوسف الهادی، بیروت، ۱۴۱۶ هـ/ ۱۹۹۶ م. ص ۱۹۹.
۴. التنبیه و الإشراف، تحقیق عبدالله الصاوی، قاهره، دار الصاوی، ص ۲۲.
۵. معجم البلدان، ۸۶۵، ۲، تقویم البلدان، ۳۸۲، تحقیق رینو و دیسلان، پاریس، ۱۸۴۰؛ الجغرافیه، ابن سعید، ۱۹۵ و در آن آماسیا آمده است، تحقیق اسماعیل العربی، بیروت، ۱۹۷۰ م.
۶. البلدان، ۵۴۱، ۵۵۸.

کتابخانه
متون

این مجموعه، گزیده‌ای است از دو کتاب گرانسنگ: المعالجات البقراطیة، نگاشته ابوالحسن احمد بن محمد طبری و فردوس الحکمة اثر علی بن سهل بن طبری در چشم پزشکی که به کوشش دکتر محمد رؤاس قلعه‌جی و دکتر محمد ظافر وفائی تصحیح و تحقیق شده و از سوی مؤسسه الفرقان لندن به سال ۱۹۹۸ میلادی در ۳۶۸ صفحه به چاپ رسیده است.

۱. المعالجات البقراطیة حاوی ۱۰ مقاله در بیماریهای اعضای بدن و شیوه‌های درمان آنهاست. مصححان بخش مربوط به بیماریهای چشم و درمان آنها را برگزیده و برای کاربردی‌تر شدن، ترتیب مباحث آن را تغییر داده‌اند. در قسمت حواشی نیز افزون بر مستند ساختن مطالب کتاب به منابع معتبر، آن را با مباحث نوین چشم پزشکی مقایسه کرده و معادل‌های انگلیسی اعضا و امراض را نیز بدان افزوده‌اند.

۲. فردوس الحکمة یکی از مهمترین منابع پزشکی اسلامی است؛ و شخصیت‌های بزرگی چون رازی، مسعودی، یاقوت حموی و بیرونی در جای جای کتابهای خویش بدان استشهاد کرده‌اند. مصححان، پس از مقدمه مؤلف، فصولی مربوط به چشم پزشکی را برگزیده در قالب شش باب عرضه کرده‌اند: حاسة العین، ترکیب العین، علل العین، علامات علل العین، علاج امراض العین، علاج الجفن و الأضفار و الشتر و صفة الأکحال.

* * *

نتیجه‌الفکر فی علاج أمراض البصر اثر ابوالعباس احمد بن عثمان بن هبة الله قیسی (متوفاً به سال ۶۵۷ هـ.ق.) به کوشش دکتر محمد ظافر وفائی و دکتر محمد رؤاس قلعه‌جی تصحیح و تحقیق شده و به سال ۱۹۹۸ م از سوی مؤسسه الفرقان لندن در ۲۵۴ صفحه به چاپ رسیده است.

این کتاب یکی از منابع مهم چشم پزشکی است که مؤلف به فرمان شاه وقت، آن را تألیف کرده است. اهمیت آن، وقتی آشکار می‌شود که بدانیم دانشمندان متأخر مطالب بسیاری را از وی گرفته‌اند؛ و در برخی از مباحث، بیان، و شیوه بحث بشدت از وی متأثر شده‌اند. قیسی کوشیده تا تمامی مباحث چشم پزشکی رایج در دوره خویش را بدون ورود به جزئیات و تجارب شخصی ثبت کند. از ویژگیهای این اثر، روانی عبارات، ارتباط منطقی میان مطالب، ترتیب و تبویب شایسته، دقت در توصیف بیماریها و شیوه‌های درمانی است. از این رو توجه بسیاری از اندیشمندان معاصر را نیز به خود جلب کرده و به زبانهای زنده دنیا از جمله آلمانی ترجمه شده است.